

ситуація і перед небезпекою анексії її території країнами-сусідами вона трансформувалася у федеративну державу. Саме обставини зловісної Мюнхенської кризи в ЧСР зумовили порівняно швидке і легке втілення в життя проекту автономії Закарпаття (так само, як і Словаччини), реалізації якого домагалися закарпатці упродовж 20 років перебування в складі чужої держави.

Разом із тим ці вади у становленні й функціонуванні державно-політичної системи ЧСР на Закарпатті сприяли активізації суспільно-політичного руху в краї, який у ході поступових демократичних перетворень у політичній, культурній і соціальній сферах ставав дедалі вагомішим чинником загальнодержавного громадсько-політичного життя. Демократичні засади чехословацької конституції створювали сприятливі можливості й умови для розгортання процесів політизації й структуризації закарпатського суспільства, зокрема, для виникнення й діяльності політичних партій, громадських об'єднань, культурно-освітніх товариств та інших інститутів і елементів громадянського суспільства, таких як багатопартійність, права людини, плюралізм тощо. Це, зокрема, змушені були визнати навіть угорці після повернення на Закарпаття. Наприклад, в одному зі звітів уряду Угорщини про «настрої серед карпаторусинського народу» депутат угорського парламенту у 1943 р. після відвідин Закарпаття писав, що «загальний рівень освіченості і культури русинської народності значно вищий, ніж про це гадають в Угорщині, що за часи чеської ери вони зробили величезний стрибок угору, і це не можна заперечувати... що культурне життя русинів було дуже жвавим, а політична свобода, за свідченням самих русинів, була повною, оскільки політичне життя спиралось на засади досконалої демократії»⁶⁸.

3. Розбудова політичних партій та їх участь у парламентських виборах

Запровадження на Підкарпатській Русі конституційної системи демократичної Чехословацької держави започаткувало політизацію й соціальне структурування закарпатського суспільства, привело до функціонування там парламентаризму, зокрема до виникнення та діяльності політичних партій.

Якщо до 1918 р. власних політичних партій на Закарпатті не було, а в 1918 і на початку 1919 р. їхні функції й політичні завдання виконували руські народні ради, то після приєднання краю до Чехословаччини кількість політичних партій зростала тут досить швидко. Вже у 1921 р. в Закарпатті діяло 18, в 1922 р. – 22, а напередодні перших для закарпатців парламентських виборів 1924 р. – 30 політичних партій (за деякими останніми даними, кількість зареєстрованих урядовими інстанціями партій, що діяли в краї у різні роки впродовж міжвоєнного періоду, становила 47). Певна частина з них були дочірніми організаціями або філіями чеських та словацьких партій, інші діяли як організаційно-самостійні, регіональні партії, що захищали інтереси винятково населення Закарпаття і формувалися в основному за національною ознакою та соціальним станом⁶⁹.

Процес становлення політичних партій на Закарпатті був досить хаотичним і зумовлювався деякими особливостями політичного життя в складі Австро-Угорщини, а згодом Угорщини, а також багатонаціональним складом населення та його слабкою

структурованістю, складністю взаємовідносин, політичних та національно-культурних поглядів, притаманних нечисленній й недостатньо розвиненій місцевій інтелігенції, міжконфесійною боротьбою й церковно-політичними відносинами тощо. Не випадково головною відмінністю партійних програм були їхні протилежні національно-культурні орієнтації, зокрема ставлення до мовного питання в Закарпатті, за яким політичні партії поділялися на русинські (автохтонні), проросійські і проукраїнські. Разом із тим наявність великої кількості партій у Закарпатті в міжвоєнний період слід розглядати не тільки як свідчення поляризації суспільства і дезінтеграційний чинник політичного життя, а й як певний показник його демократичності. До того ж диференціація політично активного населення Закарпаття супроводжувалася багатьма змінами і поворотами: безперервний процес виникнення, зближення, об'єднання партій і водночас розпаду політичних об'єднань й блоків був характерною ознакою політичного життя краю у міжвоєнний період.

На початку 20-х років у Закарпатті виникли і розгорнули свою діяльність насамперед такі політичні партії: міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі (з 1921 р. крайова комуністична організація Підкарпатської Русі – складова частина комуністичної партії Чехословаччини), соціал-демократична партія Підкарпатської Русі, селянсько-республіканська землеробська партія Підкарпатської Русі (дочірня організація чехословацької аграрної партії), карпаторуська трудова партія, руська хліборобська (землеробська) партія, підкарпатський землеробський союз (пізніше – автономний землеробський союз), землеробська автономна партія Підкарпатської Русі, народно-християнська партія, партія угорського права, угорська партія дрібних землевласників, угорська християнсько-соціальна партія, соціалістична єврейська партія, єврейська громадянська партія, сіоністська партія, єврейська консервативна (ортодоксальна) партія та деякі інші нечисленні партійні утворення й групи⁷⁰. Вони віддзеркалювали складний національний, соціальний й релігійний склад закарпатського суспільства і, як в Чехословацькій республіці загалом, де налічувалося близько 50 політичних партій, були показником високого рівня політичного плюралізму. Але провідну роль у суспільно-політичному житті краю відігравали 8-10 партій різної політичної та національно-культурної орієнтації.

Найчисельнішою і найвпливовішою серед населення Закарпаття в 20-ті роки була комуністична партія, заснована в березні 1920 р. під назвою міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі. Організаторами і лідерами партії виступили активні учасники угорської соціалістичної революції й встановлення радянської влади в Закарпатті у березні-квітні 1919 р. Й.Гаті, А.Деже, Є.Сайдлер, М.Сидоряк, М.Шімон, Б.Іллеш, П.Терек та ін. У травні 1921 р. ця ліва партія об'єдналася з новоутвореною комуністичною партією Чехословаччини як крайова організація КПЧ, до якої входило понад 100 окружних і первинних партійних осередків. Крайком КПЧ очолив І.Мондок.

Друкованими органами партії стали газети «Правда» (від початку 1922 р. – «Карпатська правда», що виходила спершу мішаною, так званою руською мовою, і лише з 1926 р. відповідно до резолюції V конгресу Комінтерну з українського питання перейшла на український фонетичний правопис) і «Мункаш уйшаг» (угорською мовою). Партія стояла на позиціях «пролетарського інтернаціоналізму», у своїй діяльності керувалася ідейними настановами РКП(б) і Комінтерну та спиралася на підтримку російських більшовиків.

Ставлення до мовного питання у комуністів Закарпаття теж було досить довго невизначеним і лише з середини 20-х років, після згаданої резолюції Комінтерну і підпорядкування крайкому КПЧ його українській секції, українство стало їх офіційною національною політикою. Тобто комуністи визнали наявність українського корінного населення в Закарпатті.

Загалом після війни та угорської революції в Закарпатті був сприятливий соціальний і політичний ґрунт для поширення комуністичних ідей. Щоб привернути на свій бік ширші верстви населення, комуністи проводили значну організаційну та ідейно-виховну роботу. Її характерними формами були усна агітація, поширення комуністичних видань і листівок, залучення робітників і селян, молоді до відзначення революційних свят та ін. Популярністю користувалися їхні соціальні і політичні вимоги, зокрема популістські гасла «Земля – селянам», «Мир – народам», «Влада Радам», заклики до негайної пролетарської революції, експропріації майна великих землевласників, встановлення тісних зв'язків з радянською Росією і т.п. Комуністи виступали проти «буржуазного державного ладу Чехословаччини» і так званої панської автономії Підкарпатської Русі в її складі, вимагаючи здійснення права на самовизначення аж до державного відокремлення. На практиці це означало за сприятливих політичних умов возз'єднання Закарпаття з радянською Україною. Комуністи Закарпаття були організаторами багатьох виступів робітників і бідних селян на захист своїх прав і свобод, революційних страйків, першотравневих демонстрацій тощо, тобто, як і КПЧ, загалом перебували в постійній опозиції до влади аж до заборони в 1938 р. Під керівництвом комуністичної партії в Закарпатті діяла крайова організація робітничо-селянської молоді, під її впливом перебували і так звані Червоні профспілки⁷¹.

Досить сильні позиції в політичному житті Закарпаття мала інша ліва партія – утворена в травні 1920 р. соціал-демократична партія Підкарпатської Русі (СДПР) на чолі з Я.Остапчуком, Є.Пузою, С.Клочураком, В.Шубою, В.Климушем та ін. В організаційному плані соціал-демократи краю були пов'язані з чехословацькою соціал-демократичною партією, одержували від неї матеріальну й фінансову допомогу, а в своїй практичній діяльності спиралися на основні принципи II Інтернаціоналу. Маючи значну підтримку серед селянства (близько 180 партійних осередків) і будучи виразником його інтересів, соціал-демократи виступали проти насильницьких методів досягнення політичних цілей, за соціальну справедливість, здійснення будь-яких перетворень мирним парламентським шляхом. Це була реформістська парламентська партія, що домагалася, зокрема, надання населенню Закарпаття широких автономних прав. У національному питанні соціал-демократична партія, серед провідних діячів якої були як місцеві русини-українці, так і українські емігранти з Галичини, угорці, євреї і чехи (наприклад, відомий чеський політичний діяч Я.Нечас), завжди обстоювала ідею єдності між українським народом і русинами Закарпаття як його частиною. Друкованим органом партії спочатку була газета «Народ», а з 1921 р. газети «Вперед» (що друкувалася найбільш наближеною до літературної українською мовою і в 1926 р. однією з перших в Закарпатті перейшла на український фонетичний правопис) і з такою ж назвою угорською мовою «Елоре».

У 1921 р. СДПР вийшла зі складу II Інтернаціоналу, звинувативши його в прихильності «диктатурі комуністів» та «московській диктатурі», і приєдналася до нової міжнародної організації – Соцієтерну. «Наша партія поставила свою працю

на тих самих основах, на яких працюють всі незалежні соціалісти, які гуртуються в "Інтернаціональному Союзі Соціалістичних партій". На своєму II конгресі у жовтні 1922 р. соціал-демократи прийняли розширену програму дій, яка порушувала питання економічного, політичного й культурного розвитку краю в рамках Чехословацької республіки і передбачала надання Підкарпатській Русі широких автономних прав. Змінилася й офіційна назва партії – «Підкарпатсько-руська незалежна соціал-демократична партія»⁷².

На правому фланзі політичного життя в Закарпатті провідну роль відігравали аграрні, або так звані землеробські, партії, що було цілком закономірним. Річ у тім, що основну масу населення краю – майже 70% – становило селянство; близько 80% його належало до бідняків, зайнятих у патріархальних господарствах, і лише 10% – заможні селяни-газди⁷³.

Одна з перших регіональних землеробських партій у Закарпатті, що дістала назву «Карпаторусской трудовой партии» (КТП), виникла влітку 1920 р. за ініціативи активних діячів ЦРНР московільського напрямку А.Гагатко, І.Цуркановича, К.Прокопа та ін. Значну частину членів партії становили російські емігранти, колишні кадети і есери, які після жовтневого перевороту 1917 р. на батьківщині оселилися в ЧСР, зокрема на Закарпатті, і виношували ідеї включення цього краю до складу Росії після повалення там більшовицької влади. Друкованим органом партії став тижневик «Русская земля». Своєю головною метою трудовики проголошували «боротьбу за інтереси простого народу». В програмі партії ставилися політичні, соціально-економічні та національно-культурні питання, які хвилювали населення краю: про надання автономії Підкарпатській Русі, відкриття сойму, приєднання до Закарпаття так званих руських територій Словаччини, перевагу при прийнятті на державну службу місцевого населення, передачу землі тим, хто її обробляє, полонин селам для общинного користування, одержавлення лісів, фабрик та рудників, забезпечення роботою і соціальні гарантії для безробітних, непрацездатних й хворих тощо.

Щодо національно-культурних вимог, то партія хибно вважала корінне населення Закарпаття частиною російського народу і відповідно виступала за введення російської мови в урядових установах і школах, а також за «полное право на свободное культурно-национальное развитие» інших народностей краю, свободу віросповідання та відокремлення церкви від держави⁷⁴. Діяльність КТП зводилася головно до організації багатолюдних зборів та подачі прохань і вимог до різних урядових інстанцій. На парламентських виборах трудовики, як правило, входили до «Руського блоку» місцевих партій і підтримували чехословацьку національно-демократичну партію.

Більш активною в 20-х роках була Руська хліборобська (земледільська) партія (РХ(З)П), заснована в Ужгороді у липні 1920 р. з метою «путем як найширшої автономії забезпечити и оборонити народні (національні), господарські, культурні й політичні інтереси подкарпатського руського народа»⁷⁵. Головою партії став А.Товт, староста с. Дравці, секретарем – адвокат з Ужгорода Ю.Бращайко, заступниками голови – А.Волошин, Ю.Добо, І.Деяк, В.Джумората, І.Тенінець. Урядовим органом хліборобів була щотижнева газета «Руська нива», що друкувалася українською мовою з етимологічним правописом під гаслом «Земля – наша мати!».

У своїй програмі, яка складалася із семи частин, ця партія виступала за: об'єднання всіх русинів від Попраду до Тиси; здобуття та забезпечення найширшої авто-

номії, мирне співжиття різних національних меншин та віросповідань у краї, ліквідацію церковних податків і всяких класових привілеїв; загальне рівне таємне та пряме виборче право і міське та сільське самоврядування; розвиток материнської руської (української) мови, яка повинна стати мовою шкіл і краєвої адміністрації; свободу науки, друку, страйків і зборів, безплатне навчання; проведення справедливої земельної реформи, розвиток сільського господарства; заснування Підкарпатського Банку; 8-годинний робочий день, заборону важкої і нічної праці для дітей і жінок; забезпечення роботою на території краю; прогресивне оподаткування тощо⁷⁶.

Відразу ж після утворення РХ(З)П розгорнула широку кампанію щодо пропаганди серед населення програмних цілей і завдань та створення своїх осередків у різних куточках Закарпаття. Лише за перший рік діяльності партії було організовано 64 її осередки⁷⁷. Авторитет партії зростає і через уміння її керівництва швидко й доречно реагувати на болючі проблеми селянства, про які ставало відомо з листів, що надходили на адресу організації у формі прохань про надання допомоги. Зокрема, у відповідь на такі прохання керівництвом партії розроблялися і надсилалися до владних структур різні меморандуми. В серпні 1920 р., наприклад, було надіслано губернаторові краю Г.Жатковичу меморандум з господарських питань, у грудні того ж року – з питань обміну грошей, у лютому 1921 р. – з питань працевлаштування. У квітні 1921 р. прем'єр-міністру ЧСР було вручено Меморандум РХ(З)П, в якому йшлося про: негайне встановлення кордонів Підкарпатської Русі як автономної одиниці; негайне проведення виборів до сойму, а до цього встановити Губерніальну контрольну комісію із представників всіх політичних партій краю; прийняття на службу тих урядників, які є корінними жителями Підкарпатської Русі; зміни закону республіки, який дає право контролювати губернатора підпорядкованими йому урядниками (мався на увазі віце-губернатор); створення в Празі Руського міністерства для захисту інтересів «підкарпатських русинів». Маючи у своєму складі впливову інтелігенцію та частину освіченого греко-католицького духовенства, а також зв'язки в адміністративній системі, РХ(З)П вдавалося вирішувати багато конкретних питань суспільно-політичного й господарського характеру.

Значною політичною подією в житті партії і Закарпаття загалом став звітно-виборчий конгрес руської хліборобської партії, що відбувся в Ужгороді 27 лютого 1923 р. за участі близько 350 делегатів від 150 партійних осередків і сільських громад. Конгрес, який проходив під гаслом: «Підкарпатська Русь є скрозь хліборобська. Русини майже всі хлібороби! – Тож голос хліборобів є голосом русинів, голосом цілої Підкарпатської Русі, з яким кожний має числитися. Прийдіть та скажіть своє слово, бо лиш так буде “в своїй хаті своя правда і сила і воля”», визначив подальші напрями партійної роботи та ухвалив важливі політичні, господарські та культурно-освітні резолюції. Зокрема, в політичній резолюції конгресу наголошувалося, що партія і надалі залишатиметься лояльною до держави і влади, але лише доти, доки дії уряду «не противляться нашим принципам, інтересам народу, свободи». Серед господарських питань вказувалося на проблеми в сільському господарстві, засилля в ньому іноземців, слабку підтримку аграрного сектора з боку владних структур, необхідність проведення повноцінної земельної реформи і розв'язання проблеми безробіття тощо. В резолюції щодо культурно-освітньої політики перед урядом ставилися такі важливі вимоги: впровадження в школах і урядових адміністраціях живої народної мови; усі

чиновники, службовці повинні знати і розмовляти «по-руськи» (малоруські); у кожному селі повинна бути школа, «бо ще 20% із наших сіл не мають школи»; влада повинна підтримувати «наші культурно-просвітні інституції і курси»; влада повинна створювати господарські школи⁷⁸.

На конгресі РХ(З)П було обрано нове керівництво партії – її головою став М.Бращайко, заступниками голови – А.Товт, А.Волошин та П.Яцко, а секретарями партії – В.Фединець і А.Рудий. До головної управи партії було обрано ще 130 представників різних міст і сіл Закарпаття, що, зокрема, засвідчило якісне й кількісне зростання партії.

Як самостійна політична організація хліборобська партія брала участь у виборах до сільських представництв у 1920 та 1923 р., хоча великих успіхів у них не досягла. Очевидно, це спонукало частину членів партії на чолі з А.Волошиним у 1923 р. заснувати нову народно-християнську партію (НХП). В основу її діяльності були покладені принципи християнської віри й моралі з метою «укріпити серед народу руський народний дух і народну свідомість» та залучення до партійної діяльності жінок і молоді, оскільки «і вони мають однакові права». З перших же днів існування ця партія рішуче заявила про свою українську національно-культурну орієнтацію і, на думку сучасників, «зробила найбільше для національного відродження Карпатської України»⁷⁹.

Паралельно з РХ(З)П існувала ще одна, цілком протилежна за своєю національно-культурною та мовною орієнтацією, аграрна партія, яка була однією з найбільш активних і впливових політичних партій у Закарпатті упродовж усього міжвоєнного періоду. Ця партія – підкарпатський землеробський союз (ПЗС) – створена за ініціативи заможних селян краю в червні 1920 р. На установчій конференції було схвалено досить чітку програму розв'язання господарських, політичних і церковних проблем Закарпаття і обрано керівництво партії в складі В.Рижак, Й.Камінського, М.Демка.

У програмі партії наголошувалося, що ПЗС є «простонародною партією», а її членами можуть бути всі громадяни Підкарпатської Русі незалежно від віросповідання та національності. Первинні організації ПЗС виникли майже в кожному селі Закарпаття, її вплив швидко зростав, у тому числі й серед дрібного та середнього селянства. У 20-х роках, наприклад, на виборах до сільських представництв ПЗС незмінно отримував близько 2/3 голосів виборців. Цьому сприяла велика пропагандистська робота керівництва ПЗС, яке видавало газету «Карпато-русский Вестник» та «Русский земледельский календар», розповсюджувало численні плакати й листівки. Здійснювалась активна пропаганда негайного проведення земельної реформи і передачі державних та поміщицьких земель безземельним і малоземельним селянам, введення справедливої податкової системи, вільної торгівлі та ринку, будівництва сільських доріг і розвитку ремесел, створення необхідних умов для розвитку тваринництва і молочного господарства, заснування кооперативних спілок на селі і т.п.

Політичні вимоги ПЗС полягали у встановленні кордонів Підкарпатської Русі від річки Попрад до Тиси з метою з'єднання всіх русинів республіки і негайне надання повної автономії краю з «матерним русским языком» і своїми урядниками, а також забезпечення прав національних меншин, братерського співжиття всіх народів, свободи друку, зборів і совісті⁸⁰.

Виникнувши як самобутня партія з досить чіткою програмою захисту закарпатських землеробів і досягнення самоуправління краю, з часом на передній план в ді-

яльності ПЗС висувалися політичні завдання, головним з яких було здобуття автономії для Закарпаття в рамках усіх історично-етнічних територій, де проживали «підкарпатські русини». Це було, зокрема, красномовно підтверджено наприкінці 1923 р. перейменуванням Підкарпатського землеробського союзу в автономно-землеробський союз (АЗС) і переобранням його керівництва. Представники дрібного й середнього селянства були витіснені на другорядні ролі, а партію очолили вихідці з кіл інтелігенції, уніатського духовенства та заможного селянства, зокрема такі амбітні політичні діячі, як І.Куртяк та А.Бродій. До речі, саме вони ще в липні 1921 р. виступили з ініціативою створення коаліції усіх підкарпаторуських партій для консолідації сил в боротьбі за надання празьким урядом автономії, проведення виборів до сойму і встановлення справедливих кордонів Підкарпатської Русі. Після тривалих переговорів та дискусій 22 березня 1922 р. відбулася розширена нарада керівників 15 політичних партій Закарпаття різної політично-національної орієнтації, на якій учасники дійшли згоди про наявність у краї політичної кризи і зажадали від празького уряду її подолання шляхом надання політичних прав Закарпаттю через скликання автономного сойму за участі всіх політичних партій і «встановлення правильних і остаточних» кордонів краю. Однак ні меморандуми, що надсилалися до Праги, ні реакція Ліги Націй на невиконання Чехословаччиною своїх договірних обов'язків не змогли вплинути на позицію влади і стабілізацію політичної ситуації в регіоні⁸¹.

У фарватері ПЗС–АЗС діяли селянсько-республіканська землеробська партія Підкарпатської Русі (СРЗППР) на чолі з Ю.Балогом, землеробська автономна партія Підкарпатської Русі (ЗАППР) на чолі з І.Мочкошем і деякі інші малі аграрні партії й політичні гуртки.

На початку 20-х років у Закарпатті виникла також низка національних партій, зокрема угорських та єврейських. Серед угорського населення краю підтримкою користувалися партія угорського права на чолі з Е.Корлатом, угорська партія дрібних землевласників на чолі з Ф.Єгрі, угорська християнсько-соціальна партія на чолі з І.Керекешем і автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі на чолі з колишнім офіцером австро-угорської армії А.Аркі. В 1924 р. всі партії, які спочатку утворювали союз угорських партій (угорський блок), об'єдналися в єдину угорську народну партію (УНП), а в 1926 р. – в угорську національну партію під керівництвом Е.Корлата та Ф.Єгрі. Основний кістяк партії становили заможні верстви угорського населення Мукачева і Ужгорода та навколишніх угорських сіл. Тоді ж викристалізувалася й політична платформа партії – ревізія рішень Паризької мирної конференції, відновлення «Великої Угорщини» та приєднання до неї Закарпаття. Підтримка й фінансування з Будапешта поступово привели угорську партію в табір іредентизму.

Впливова єврейська спільнота Закарпаття, яка за своєю кількістю становила третю етнічну групу краю, також витворила власну систему політичних організацій і партій. Щоправда, вони, як і угорські партії, були нечисленними. Зокрема, до них належали соціалістична (народна) єврейська партія (голова Х.Кугель), сіоністська партія (А.Шпігель), ортодоксальна (консервативна) єврейська партія (К.Вайс), єврейська громадянська партія (К.Шаламон), єврейська міщанська партія та інші організації. Соціальною базою єврейських партій були в основному мешканці міст – банкіри, торгівці, крамарі, заможне селянство. Вони виступали за господарську і політичну консолідацію єврейського населення краю, мали, як і угорці, свої періодичні видан-

ня, окремі з них насаджували ідеї сіонізму, але загалом були лояльними до влади та інших політичних партій Закарпаття⁸².

Виникнення й діяльність численних політичних партій в Закарпатті в 20-ті роки сприяли, з одного боку, формуванню політичної свідомості та політичної культури серед населення краю і дедалі більшій його інтеграції до політичної системи Чехословацької республіки, а з іншого – її політичному зміцненню і стабільному розвитку як єдиної багатонаціональної держави. Втім, найбільшою проблемою для самих регіональних партій Закарпаття була їхня неспроможність реально впливати на політичне життя краю, а тим більше республіки загалом, суспільно-політичний розвиток якої визначали праязкі політики і загальночехословацькі партії.

Серед них чи не найавторитетнішою в Закарпатті була аграрна партія (з 1922 р. – республіканська партія чехословацьких землевласників і дрібних селян), представники якої входили до складу всіх коаліційних урядів міжвоєнної ЧСР, очолюючи їх 12 разів. Успіхи аграрної партії зумовлювались її майже монопольними позиціями на селі під час і після проведення аграрної реформи, активністю щодо створення різних кредитних й кооперативних установ на селі, встановлення високого імпортного мита на сільськогосподарську продукцію, проведенням активної соціальної політики тощо.

Прихильність і симпатії здобули на Закарпатті й чехословацька національно-демократична та чехословацька народна партії, що найчастіше блокувалися з аграріями і виступали з право-консервативних позицій, а також партії національно-соціалістична, соціал-демократичні і, зрештою, комуністична, які створили свої осередки, філії чи підлеглі політичні організації в краї.

Яскравим показником впливу політичних партій на населення Закарпаття і водночас його залучення до політичного життя стали вибори до чехословацького парламенту – Палати депутатів і Сенату Національних Зборів, які упродовж 20-х років проводилися на Підкарпатській Русі тричі – у 1924, 1925 і 1929 рр.

У перших виборах до парламенту ЧСР, що відбулися в квітні 1920 р., населення Закарпаття участі не брало, однак, згідно з виборчим законом республіки, вибори в краї мали проводитися не пізніше 90 днів після чеських виборів, тобто не пізніше кінця липня 1920 р. Втім, чехословацька влада довго не наважувалася на ці вибори, посиляючись на політичну незрілість закарпатського суспільства. Після довгих зволікань і на рішучу вимогу політичних сил Закарпаття вони були призначені на березень 1924 р. Виборча кампанія в Закарпатті тривала два місяці й була досить активною. Упродовж них політичні партії з агітаційно-пропагандистською метою використовували засоби масової інформації (ними на цей час видавалося понад 50 газет і журналів), провели близько 450 зборів, а також партійні конференції, на яких були прийняті передвиборні програми політичних партій. Вони зводилися в основному до таких вимог: надання широкої автономії краю, підвищення заробітної плати, ліквідація безробіття, проведення земельної реформи, зниження податків, гарантування свободи слова, друку тощо⁸³.

До участі в парламентських виборах на Закарпатті було допущено 13 кандидатських списків від різних політичних партій та блоків. Роль урядової коаліції відігравав Аграрний блок, який підтримали чимало регіональних партій Закарпаття. В ролі активної опозиції виступала комуністична організація та угорські націоналістичні партії, а самостійно виступив лише автономно-землеробський союз.

Результати перших парламентських виборів на Закарпатті були дещо несподіваними. Абсолютну перемогу (майже 40% голосів) на них дістали комуністи: з 13 обраних членів Національних зборів від Підкарпатської Русі шестеро – Й.Гатті, І.Мондок, М.Сидоряк, М.Терек, І.Боднар і І.Локота, належали до крайового осередку КПЧ. По два парламентарія було обрано від народно-соціалістичної партії (А.Гагатко і І.Цурканович), угорської народної партії (А.Корлат і Ф.Єґрі), автономно-землеробського союзу (А.Куртяк і Ю.Фельдеші) і лише один – від аграрної партії (Й.Камінський)⁸⁴.

Уже за рік, 15 листопада 1925 р., у зв'язку з кризою коаліційного режиму в ЧСР були достроково проведені нові парламентські вибори. Їхні результати в Закарпатті підтвердили високий авторитет серед виборців лівих партій. Комуністи, зокрема, хоч і втратили майже 25 тис. голосів порівняно з 1924 р., але знову одержали переконливу перемогу – майже 31% виборців віддали за них свої голоси. 7,4% голосів набрали соціал-демократи. Водночас підсумки виборів показали зростання авторитету серед закарпатців аграрної партії та автономно-землеробського союзу, які одержали значно більше голосів, ніж у 1924 р. – відповідно 14,2 проти 6,4% і 11,6 проти 8,4%⁸⁵.

Результати виборів до парламенту в 1924 р. і 1925 р. в Закарпатті, коли за опозиційні уряду партії було віддано відповідно 60% і 54% голосів, викликали упереджене ставлення празького уряду до політичного життя в краї, де виявилось дуже багато невдоволених чехословацьким урядуванням і на чолі сильної опозиції опинилася комуністична партія. Уряд ЧСР змушений був частково переглянути свою політику в Закарпатті, посилити, зокрема, свої зусилля з розв'язання соціально-економічних і національно-культурних проблем краю, а партії урядової коаліції, особливо аграрна, виявили особливу активність серед місцевого населення в пошуках підтримки й політичних партнерів напередодні наступних парламентських виборів, що відбулись у 1929 р. До речі, 1925–1929 рр. були найуспішнішими в плані господарського розвитку (найвищий приріст національного продукту, найнижчий відсоток безробітних, стабілізація матеріального становища робітників, середніх підприємців і селян), політичної стабілізації (домінація аграрної партії) і зміцнення парламентсько-партійної системи, в історії міжвоєнної Чехословаччини, і це не могло не позначитися на настроях її громадян.

Тому не випадково вибори 1929 р. вперше за кількістю голосів вивели в Закарпатті на перше місце провідну партію урядової коаліції – аграрну (29,1% голосів), якій, зокрема, вдалося заручитися підтримкою русофільських діячів і партій краю. Комуністи з 15,2% голосів опинилися лише на четвертому місці, поступившись також національним демократам і «Руському блоку» (об'єднанню чотирьох регіональних партій на чолі з АЗС), які отримали по 18,3% голосів виборців⁸⁶. Загалом, як влучно зауважив відомий дослідник історії Закарпаття П.Магочі, результати виборів 1929 р. в цьому краї показали, що «зусилля Праги досягти політичної консолідації завершилися успіхом... Уперше (й востаннє) на виборах до Національних зборів блок проурядових партій здобув більшість у 54% голосів»⁸⁷.

Аналізуючи результати парламентських виборів у Закарпатті в 20-х роках ХХ ст., слід зазначити досить високий відсоток – 14,6 – абсентеїзму (неучасті у виборах) населення краю у співвідношенні до загальнодержавної кількості, де цей показник становив усього 8,6%. Це свідчило про ще досить низький рівень порівняно з іншими регіонами республіки політичної активності закарпатців. Разом із тим участь понад

250 тис. з них у трьох парламентських виборах сприяла становленню в Закарпатті зачатків політичної культури на принципах демократії і плюралізму, формуванню парламентських традицій на цій українській землі⁸⁸. Залучення населення Закарпаття до парламентської системи ЧСР давало також змогу місцевим політичним лідерам легально здійснювати діяльність, спрямовану на вирішення тих чи інших проблем краю, набувати молодим партіям досвіду ведення конкурентної політичної боротьби, авторитету в умовах багатопартійності.

За всієї політичної диференціації наприкінці 20-х років у партійній системі ЧСР і її складовій частині – Підкарпатській Русі, в суспільно-політичному житті республіки загалом витворилася стабільність політичних інтересів, орієнтації партій-партнерів і електорату, яка сприяла збереженню й зміцненню демократичного характеру республіки.

Щодо Закарпаття, то перше десятиліття чехословацького урядування на цій українській землі розпочалося в атмосфері взаємної довіри, щирих сподівань, зокрема, з боку закарпатців на покращення своєї долі в складі ЧСР. Уряд Чехословацької республіки, своєю чергою, був зацікавлений у підтримці цих оптимістичних настроїв і лояльності громадян своєї нової провінції і проводив досить активну й ефективну політику в цьому напрямі, досягши певних позитивних результатів.

Проте чехословацька влада невдовзі нажила собі чимало опонентів й ворогів серед місцевих політичних діячів і організацій. Вперте небажання празького уряду надати Закарпаттю обіцяну автономію, скликати крайовий сойм і виправити закарпатсько-словацький кордон, а також невдоволення місцевого населення засиллям в краї чеських урядовців і втручанням їх в культурно-освітні й церковні справи, були причиною невпинних конфліктів й непорозуміння у 20-ті роки. І хоча парламентські вибори 1929 р. засвідчили, що більшість закарпатських русинів-українців і надалі пов'язували свою долю і майбутнє свого краю з Чехословацькою республікою, однак друге десятиліття перебування Закарпаття в її складі не менш виразно продемонструвало, що досягнута наприкінці 20-х років відносна консолідація закарпатського суспільства була лише тимчасовим політичним явищем. Уже наступні, 1930-ті роки стали для Чехословацької республіки загалом і для чехословацько-закарпатських відносин зокрема важким випробуванням.

Світова економічна криза 1929–1933 рр., що не оминула й Чехословаччину⁸⁹ і особливо негативно позначилася на становищі населення Закарпаття⁹⁰, призвела до значних змін у політичному житті чехословацького суспільства. Насамперед слід зазначити, що в умовах економічної кризи і викликаній нею радикалізації робітничого й селянського рухів, активізації опозиційних антидемократичних течій та інших негативних явищ, у республіці загалом особливо помітною стала тенденція до згортання парламентської демократії й поширення повноважень виконавчої влади, яка вдалася до проведення політики «сильної руки». Втім, якщо в Празі наприкінці 1929 р. було проведено реорганізацію уряду з метою розширення його соціальної бази (за рахунок соціал-демократичної та деяких інших партій) для зміцнення політичної стабільності, то в Закарпатті ці зміни позначилися насамперед посиленням політичного й національного тиску на місцеве населення з боку чеських урядовців, кількість яких в краї зростала щороку. Це, разом з катастрофічними наслідками економічної кризи і небажанням Праги надати обіцяну автономію, не могло не викликати різко негативну

реакцію, зростання античеських настроїв серед місцевого населення і загострення закарпатсько-чехословацьких відносин.

Найпереконливішим свідченням украї небезпечних для Праги змін у політичних настроях закарпатців стали результати виборів до чехословацького парламенту, що відбулися в травні 1935 р. Вони обернулися величезною поразкою уряду ЧСР: 63% голосів у краї зібрали партії, що були рішучими противниками чехословацької влади⁹¹.

Характеризуючи закарпатське суспільство середини 30-х років, чеські урядовці, наприклад, змушені були визнати, що в Закарпатті, «в якому перед тим так плідно й охоче працювали люди, цілком змінилося всередині і зовні; стало утверджуватись право сили і примусу» і що, незважаючи на досягнутий за роки чехословацького урядування «значний поступ», «теперішнє економічне становище Підкарпатської Русі дуже й дуже тяжке; антидержавна опозиція набула більшого впливу, ніж прихильники активної продержавної політики... яких чимало людей навіть ненавидить»⁹².

Тяжке економічне становище, складна політична ситуація і невдоволення політикою чехословацьких властей відчувували від Праги дедалі більшу кількість закарпатських політичних діячів. У пошуках виходу із кризи і налагодження нормального життя в краї почали переглядати свої концепції та програми дій політичні партії, що вже існували, а також створювалися нові. Зокрема, партії республіканського, пропрезидентського спрямування, дотримуючись і надалі реформістського курсу, для збереження цілісності республіки, системи парламентської демократії і буржуазно-демократичного характеру ЧСР часто вдавалися до державних компромісів. Наприклад, впливова на той час у Закарпатті Чехословацька соціал-демократична партія, з якою наприкінці 1929 р. об'єдналися місцеві соціал-демократи, рішуче засуджувала політичний розгул в Закарпатті, зокрема каральні дії жандармерії та поліції, вимагала від уряду негайних дій проти зростання злиденності населення краю тощо. Водночас соціал-демократи, які були представлені в уряді, закликали маси не вдаватися до активних форм боротьби проти нього, наголошували на необхідності й можливості розв'язання усіх проблем мирним шляхом.

Під час економічної кризи змінилися пріоритети і в іншій правлячій партії – аграрній. Основний лозунг аграріїв – проведення земельної реформи – відійшов на другий план, а на перше місце партія висунула вимоги організації дієвої допомоги селянам, які розорювалися в умовах кризи. Зокрема, за підтримкою місцевих членів аграрної партії в серпні 1931 р. в Закарпатті з метою захисту селян від масового зубожіння в роки кризи була створена громадсько-політична організація Союз працюючого селянства (СПС). У 1932 р. СПС, що зазнавав дедалі більшого впливу комуністичних ідей, було заборонено і створено Об'єднання трудящого селянства.

Незважаючи на падіння своєї чисельності на початку 30-х років до 25 тис. членів (проти близько 120 тис. на початку 20-х), найбільш радикальною опозиційною політичною силою в республіці залишалася комуністична партія Чехословаччини. Після свого V з'їзду (лютий 1929 р.), на якому генеральним секретарем КПЧ було обрано вихідця із бідної селянської родини К.Готвальда – активного прибічника усіх сталінсько-більшовицьких догматів, комуністи відкрито проголосили курс на соціалістичну революцію та встановлення в країні диктатури пролетаріату. Повністю поділяли такий курс і нові керівники крайкому КПЧ в Закарпатті Е.Кліма, О.Борканюк, Г.Феєр та ін., які

розгорнули активну пропагандистську роботу, чим сприяли зростанню страйкового руху, політичному розмежуванню серед населення і загостренню внутрішньополітичної ситуації в краї. У 1934 р. крайова організація КПЧ випустила маніфест «Всі до бою...», в якому стверджувалася комінтернівська теза, наче «капіталізм смертельно хворий», і що народам загрожує імперіалістична війна, вихід з якої один – встановлення влади Рад.

Утім, слід зазначити, що завдяки боротьбі за розв'язання конкретних соціальних й національних проблем Закарпаття, а також активним антифашистським виступам і закликам до створення народного фронту боротьби проти фашизму, у другій половині 30-х років авторитет КПЧ знову почав зростати. Це засвідчили, зокрема, парламентські вибори 1935 р. і впевнена перемога на них комуністів, які отримали в краї 24,4% усіх голосів, майже подвоївши кількість своїх прихильників з часів попередніх виборів. Також, як ніколи раніше, наприкінці 30-х зросла кількість членів крайової комуністичної організації – до 4 тис. осіб⁹³.

Ще більш опозиційним до центрального уряду ЧСР став у 30-ті роки автономно-землеробський союз – одна з небагатьох політичних організацій Закарпаття, яка була практично незалежною від республіканських партій. Якщо під час економічної кризи керівництво партії змушено було тимчасово відкласти свої вимоги надання автономії краю і займатися щоденними справами – захистом населення від наслідків кризи, то з середини 30-х років знову на передній план в її діяльності висувається питання про радикальну зміну політичного статусу Закарпаття.

Зростанню авторитету АЗС серед переважної більшості населення Закарпаття сприяло й те, що у 1933 р. після смерті голови партії І.Куртяка її очолив відомий політик і публіцист, редактор партійної газети «Русский вестник» (1923–1939 рр.), один з визнаних лідерів автономістського політичного руху та русофільського національно-культурного напрямку в краї А.Бродій. У своїй статті «Ми, автономісти, будуємо нову вільну автономну Підкарпатську Русь» новий голова АЗС у 1935 р. писав: «Коротко скажу, чого ми, автономісти, хочемо і за що боремось: Підкарпатська Русь в її етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, як вказано в Сен-Жерменському мирному договорі і Конституції Чехословацької Республіки... Повинні ми знати те, що жити і утриматись в великій сім'ї народів вдається нам тільки так, якщо в нашому краї, на своїй рідній землі володіти і господарювати будемо ми самі. За це ми боремось до цього дня. Сьогодні влада на нашій землі знаходиться не в наших руках, і ми бачимо і відчуваємо те, що наслідки нашої праці ми зберегти для себе не можемо. Тому ми боремось за автономію. Кожний знає, вже і відчуваєте, що так, як до цих пір було, далі бути не може ні по Божому, ні по-людському, ні по-природньому праву»⁹⁴.

Очолювана А.Бродієм партія різко зростала у кількісному відношенні, насамперед за рахунок сільського населення і проугорсько налаштованих мешканців міст: наприкінці 30-х років АЗС налічував від 5 до 7 тис. членів. Не випадково за результатами парламентських виборів 1935 р. автономно-землеробський союз не лише зумів зберегти третє місце серед інших партій (після комуністів і аграріїв) за кількістю поданих за нього голосів закарпатців (45 тис., або 13,9% всіх голосів), а й провести до Національних зборів уже трьох своїх представників – Фельдешія, Федоренка і Бродія.

До речі, представляючи свою партію в чехословацькому парламенті від 1933 до 1938 р., А.Бродій був чи не найактивнішим і найвпливовішим депутатом від Закар-

паття. Його активність у парламенті, різкі виступи з критикою чехословацької влади і на захист прав та інтересів Підкарпатської Русі та його населення викликали захоплення у прибічників у рідному краї і обурення в урядових і політичних колах ЧСР. З особливою наполегливістю він вимагав надання Закарпаттю автономних прав. У своєму виступі в парламенті ЧСР 4 червня 1934 р., наприклад, депутат Бродій рішуче заявляв (як лідер русофільського напрямку, він виступав завжди російською мовою): «Ведь правительство за прошлых 15 лет оказалось неспособным вырешить проблемы работы, хлеба, вырешить проблемы поднятия края. Хочет-ли правительство спасти эту часть республики, то во-первых оно должно установить границы Подкарпатской Руси, должна застановиться денационализация на восточной Словакии, где 200 тыс. русских душ не может жить национальной жизнью... Одновременно должен быть предложен проект парламенту к приготовлению осуществления автономии... Господа, нам автономия дело святое, дело национальное, комедию делать с нашим святым делом мы никогда не допустим. Требуем осуществления наших прав и проведения их в жизнь».

А 30 листопада того ж року, реагуючи на заяву одного з керівників ЧСР міністра закордонних справ Е.Бенеша про те, що закарпатці ще «не дозріли» до автономного управління, А.Бродій з парламентської трибуни цілком слушно наголосив: «Если созрела была Подкарпатская Русь присоединиться к республике, так созрела для того, чтобы имела свои права. Это только отговорка, что карпаторусский народ незрелый»⁹⁵.

Разом із тим новий лідер АЗС був непримиренним противником українського руху в Закарпатті і підтримував таємні зв'язки з угорською владою, яка все відвертіше заявляла про свої ревізійні зовнішньополітичні плани і, зокрема, щедро фінансувала діяльність опозиційної чехословацькій владі партії Бродія. Проугорська орієнтація АЗС ставала дедалі очевиднішою, дискредитуючи партію і русофільство загалом. Керівництво партії тісно співпрацювало з усіма русофільськими організаціями краю, а також з високими чинами уніатської єпархії. Зокрема, греко-католицький єпископ О.Стойка допомагав партії Бродія не лише морально, а й матеріально, був посередником у фінансуванні АЗС.

Одним із найбільш близьких політичних партнерів АЗС стала заснована в 1935 р. відомим і дуже амбітним громадсько-політичним діячем Закарпаття С.Фенциком нова русофільська організація – русска національно-автономна партія (РНАП). Вимагаючи, як і АЗС, «повної автономії і закріплення кордонів від Попраду до Тиси» та розвитку в Закарпатті російського шкільництва, партія Фенцика водночас отримувала фінансову підтримку від російських емігрантів з США, а також від уряду Польщі, яка використовувала її у своїх протичехословацьких інтересах⁹⁶.

Характерною особливістю політичного життя в ЧСР і Закарпатті у 30-ті роки, особливо після приходу до влади в Німеччині фашистів, була активізація діяльності реваншистських, проугорських сил і відкритих фашистських організацій, які орієнтувалися на німецьких нацистів. Серед угорського населення Закарпаття, наприклад, розгорнула пропаганду реваншизму автономна партія автохтонів А.Акоша. Вона, зокрема, переконувала закарпатців, що начебто причиною всіх лих і кризи є Версальська система, яка поділила угорців між різними державами, і що зміна кордонів Чехословаччини, повернення Закарпаття в лоно «історичної батьківщини» – Угорщини, змінить кризову ситуацію, відновить гармонію розвитку економіки краю.

Відверто орієнтувалися на гортівську Угорщину, виконуючи роль її «п'ятої коло-ни», і деякі інші політичні сили в Закарпатті. Вони блокувалися навколо угорської національної партії, християнсько-соціалістичної партії, які в 1936 р. з метою координації своєї проугорської політики утворили об'єднану угорську партію на чолі з Е.Корлатом і К.Гоккі. До політичного союзу з нею ввійшли АЗС Бродія і РНАП Фенцика. Всі вони, будучи депутатами Національних зборів ЧСР, проводили, по суті, антидержавну діяльність, загострюючи тим самим і чехословацько-закарпатські відносини⁹⁷.

З середини 30-х років у Закарпатті, передусім у селах з німецьким населенням, почала діяти філія судето-німецької партії К.Генляйна – карпато-руська німецька партія. Щоправда, вона не виступала окремою організаційною одиницею і практично не мала впливу на політичне життя в краї⁹⁸.

За таких складних політичних умов у Закарпатті радикалізувався й український політичний рух. Він, до речі, мав на це особливі підстави.

Нагадаймо, що в ході складного процесу приєднання Закарпаття до ЧСР і в перші роки його перебування в складі нової держави, чехословацькі керівники неодноразово запевняли українських діячів в їхній підтримці і демонстрували на практиці підтримку дійсно народного, українського напрямку в національно-культурному розвитку Закарпаття, залишаючись водночас лояльними до інших напрямів. Свідченням цього було, наприклад, розпорядження міністерства шкільництва й народної освіти ЧСР стосовно літературної мови на Закарпатті від 20 грудня 1919 р., в якому зазначалося, що «слід визнати літературною мовою місцевого населення літературну мову малоруську, яку уживають його найближчі сусіди й одноплемінці, тобто галицьку українську мову... Визнання літературної української мови мовою навчання в Карпатській Русі полегшить значно організацію і діяльність шкіл...»⁹⁹.

Загалом у перші роки чехословацького урядування в Закарпатті владні кола проводили досить виважену й помірковану національну політику і намагалися прямо не втручатися у розвиток національно-культурних процесів в краї, зокрема, у ворожнечу між різними орієнтаціями в мовному питанні. Навіть більше, чехословацька влада і особисто президент ЧСР Т.Масарик, який загалом прихильно ставився до українського народу¹⁰⁰, визнавали право на існування і підтримували, наприклад, в однаковій мірі (у тому числі і матеріально) діяльність двох найвпливовіших культурно-освітніх товариств у Закарпатті – і створеної у 1920 р. української «Просвіти», і утвореного на противагу їй у 1923 р. русофільського товариства ім. О.Духновича. Зокрема, цікаві визнання з цього приводу керівників товариства ім. О.Духновича Й.Камінського та С.Фенцика знаходимо в ювілейному виданні часопису «Карпатський світ», присвяченому Т.Г.Масарику, де особливо наголошується на зацікавленому, але виваженому й толерантному ставленні президента Чехословаччини до діяльності обох національно-культурних товариств і його принциповому невтручанні в їхні суперечки з мовного питання¹⁰¹.

До речі, у міжвоєнні роки в краї було створено й активно діяло понад 150 громадських організацій з найрізноманітнішими напрямками діяльності, що було одним із проявів культурного відродження Закарпаття в рамках Чехо-Словацької республіки, так само як і бурхливе зростання різних навчальних закладів (на початок 1938 р. в краї було 809 тільки народних шкіл, у тому числі 469 з українською мовою викладання, 182 – чеською, 123 – угорською, 24 – німецькою і т.д., в яких понад 2 тис. учителів

навчали близько 150 тис. дітей)¹⁰². Отже, усі культурно-просвітницькі, національні й певною мірою політичні напрями в Закарпатті дістали майже рівні права, можливості й державну підтримку.

Однак дуже скоро чехословацькі владні кола змінили своє ставлення до українського руху. Спочатку це сталося тоді, коли в 1923 р. губернатором і віце-губернатором були призначені відповідно А.Бескид і А.Розсипал, які однозначно підтримували русофільський напрям, загравали з карпато-русинським (так званим автохтонним), а український напрям уважали іредентистським, протидержавним і часом навіть переслідували його прибічників. Ще упередженіше почав ставитися уряд ЧСР до українства в Закарпатті після того, як з другої половини 20-х років до нього приєдналася впливова крайова комуністична організація. Не випадковим було також і призначення Прагою у 1935 р. новим губернатором Підкарпатської Русі русинофіла К.Грабара. А так зване мовне опитування у 1937 р. – проведений у Закарпатті міністерством освіти ЧСР плебісцит серед батьків з приводу вибору української (автор Панькевич) чи російської (автор Сабов) граматики для навчання дітей у школах, став одним з найганебніших втручань влади в культурні процеси в краї¹⁰³.

І це відбувалося в той час, коли співвідношення прихильників русофільського і українського напрямів у Закарпатті досить інтенсивно змінювалося, і не в останню чергу завдяки перебуванню в краї значної кількості емігрантів з інших українських земель та їх наполегливій національно-культурній праці¹⁰⁴, на користь останнього, коли українська національна свідомість корінних мешканців краю була переконливо зманифестована під час підготовки Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді у 1937 р. Понад двадцять політичних партій, союзів, товариств, редакцій періодичних видань виступили з «Маніфестом до українського народу Підкарпаття», в якому здекларовано українську національну ідентичність населення і сформульовано його культурно-національні вимоги. Водночас цей важливий документ спростовує звинувачення українського руху в Закарпатті часів Чехословацької республіки в його нібито іредентистському, протидержавному характері. У ньому чітко й недвозначно було проголошено: «Ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, – але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося...»¹⁰⁵.

Щодо політичних вимог, то українські партії й організації звичайно теж були невдоволені політикою празької влади і активно приєдналися до інших партій краю з вимогами надання автономії Закарпаттю. До народно-християнської партії А.Волошина, програма якої відрізнялася від програм інших політичних організацій більшим радикалізмом саме в українському питанні, приєдналася нова, по суті націоналістична, українська селянська партія (УСП), заснована в 1935 р. відомою діячкою Пряшівщини І.Невицькою.

Отже, згубні наслідки економічної кризи, що зумовили різке погіршення становища основної маси населення і призвели до різкого загострення соціальних суперечностей, прихід до влади в Німеччині фашистів і посилення антидемократичних і профашистських тенденцій у самій Чехословаччині, а головне – постійне зволікання Праги з питанням надання автономії краю та її втручання в національно-культурне життя закарпатців – усе це істотно вплинуло і на внутрішньополітичне становище

Закарпаття у 30-х роках, значно прискорило поляризацію суспільно-політичних поглядів різних політичних сил і угруповань і призвело до радикалізації громадсько-політичного життя, зростанню античехословацьких настроїв серед переважної більшості населення краю. В підсумку сталося так, що до критичного в її історії 1938 р. Чехословацька республіка ввійшла, практично втративши, можливо, за винятком частини діячів українського напрямку, підтримку серед політичних лідерів і населення Закарпаття, землі, яку ще в 1934 р. майбутній президент Чехословаччини Е.Бенеш, промовляючи в Ужгороді, твердо обіцяв разом із закарпатцями «боронити до останньої краплі крові»¹⁰⁶.

4. Від здобуття автономії Підкарпатської Русі до проголошення незалежної Карпатської України

Боротьба закарпатців за автономію та справедливе визначення західних кордонів краю (зі Словаччиною) тривала протягом усього майже двадцятирічного періоду існування Першої, домюнхенської, Чехословацької республіки. Цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був справді всенародним: у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання і національно-культурні товариства Закарпаття, що виступали активною опозицією центральній владі. Однак політично-класові й національно-культурні розбіжності їхніх програм, зокрема протистояння русофільського та українського напрямів у суспільно-політичному житті краю, були саме тим чинником, який полегшував правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати цей масовий патріотичний рух у безпечних для Праги рамках¹⁰⁷.

Ситуація докорінно змінилася в другій половині 30-х років ХХ ст., коли, з одного боку, в Закарпатті відбулися радикалізація громадсько-політичного життя навколо питань національно-культурного розвитку та реалізації автономних прав краю і зростання античеських настроїв серед місцевого населення, а з іншого – в Європі загострилася міжнародна обстановка і політична криза напередодні Другої світової війни. До Чехословаччини висунули свої територіальні претензії практично всі сусідні держави і насамперед Німеччина, що розгорнула активну кампанію по її внутрішній і зовнішній дестабілізації. Всі зусилля керівників ЧСР не змогли убезпечити її від наростаючої зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували демократичну Чехословаччину і стабільність в Центрально-Східній Європі загалом, дедалі більше потурали експансіоністській політиці Німеччини, що прикривалася гаслом права націй на самовизначення. Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р.

На черзі була Чехословаччина, послаблення міжнародного становища якої вплинуло, незважаючи на загалом ліберальну її національну політику, на зростання і консолідацію античехословацького автономістського й сепаратистського руху як серед судетських німців, так і в Словаччині та Закарпатті. Дуже швидко політика потурання Німеччині з боку Великої Британії та інших великих держав Європи, готовність Угорщини та Польщі взяти участь в античехословацькій акції підштовхнули А.Гітлера до рішучих дій.